

VÁMOS GABRIELLA

GYÓGYULÁS ÉS GYÓGYÍTÁS A HIT EREJÉVEL (IS)

Van pedig Jeruzsálemben a Juh-kapunál egy tó, a melyet héberül Bethesdának neveznek. Őt tornácza van. Ezekben fekvék a betegek, vakok, sánták, aszkórosok nagy sokasága, várva viznek megmozdulását. Mert időnként angyal szálla a tóra, és felzavará a vizet: a ki tehát először lépett bele a víz felzavarása után, meggyógyult, akárminémű betegségben volt. (Ján 5. 2–4.)

A lábbi írásomban¹ a 19. század utolsó harmadától a 20. század elejéig, az Osztrák–Magyar Monarchia-szerte virágzó-hanyatló fürdőkkultúra kutatási lehetőségeinek egy kis szelete kerül előtérbe.² Annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a fürdőhelyeken eltöltött idő milyen hatással volt a nyaralók hitéletére. Munkám során abból indulok ki, hogy a 19. század polgárai számára a fürdőzés, fürdőbe járás nem egyszerűen tisztálkodást, felfrissülést, gyógyulást jelentett, hanem megjelent a szabadidő kellemes, pihentető eltöltésének igénye is. Így a fürdőhelyekre érkező vendégek egy része olyan emberekből állt, akik egyszerűen csak levegőváltásra vágytak, pihenni akartak. Számukra a nyaralás egy olyan jól szervezett szünetként törte meg a mindennapi élet ritmusát, amely a nem megszokott viselkedési mintáknak is kedvezett. A nyaralás idejének különleges súlytalansága hogyan hatott a nyaralók valóságosságára, vallási kötelezettségük gyakorlására?³ Az otthonról távol töltött

1 2013 őszén kolozsvári vendéghiákként hallgattam először Táncczos Vilmos egyetemi előadásait. Többek között az ott elhangzottaknak köszönhetem, hogy később felfigyeltem erre a kutatási témára. Táncczos Vilmos kutatói látásmódja, a tudomány iránti elkötelezettsége, alázata példaként áll előttem azóta is. Szerény írással szeretettel köszöntöm az ünnepeltet, és tisztelem fejezem ki az oktató és a néprajzkutató előtt.

2 A hazai fürdőkkultúra történetének részletes bemutatásától most eltekintek. Erről a témáról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre. A teljesség idénye nélkül lásd: Benczúr 1938; Kósa 1999: 7–16; Várkonyi 1993; Vámosy 1897, 1898; Vida 1992.

3 Schleicher Vera a Balaton-parton épült fürdőtelepi templomok és kápolnák építéséről írt tanulmányában kiemeli, hogy a „hitélet és nyaralás [...] valójában ninccsen logikai kapcsolatban egymással. [...] Ennek értelmében »nyári« pontosabban az idegenforgalmi szezonra jellemző sajátos hitélet [...] nem létezik” (Schleicher 2007: 205).

napok, hetek, többször hónapok során milyen lehetőségek adódtak egy idegen helyen a vallásos meggyőződés kifejezésére? A Monarchia területén népszerűvé váló fürdőintézetek, természetes gyógyintézetek tulajdonosai hogyan biztosították vendégeik számára vallásosságuk megélését? Mi motiválta a fürdőintézetek tulajdonosait kápolnák, templomok építésére? Mindezek mellett az is fontos kérdésként jelentkezik, hogy a fürdőkhöz érkező gyógyulni vágyók hogyan magyarázták az állapotukban bekövetkezett javulást? A beteg ember életében miként kapcsolódott össze a gyógyulás folyamatának tudományosan alátámasztható és transzcendens világa?

AZ ÁLLAMILAG SZABÁLYOZOTT FÜRDŐÜGY KIALAKULÁSA

A magyarországi fürdőélet 19. századi története bonyolult gazdasági, társadalmi változásokkal állt összefüggésben. A víz gyógyító ereje bizonyos betegségek esetében már a korábbi évszázadokban is világossá vált, de a gyógyvizek alaposabb megismeréséhez a természettudományok (kémia, geológia) fejlődése, a csatornaépítkezések, a folyó- és belvízszabályozások, a mocsarak lecsapolása járult hozzá. Az állami keretek között ellenőrzött és szabályozott fürdőügy a felvilágosult abszolutizmus időszakában jelent meg hazánkban. Mária Terézia és II. József rendeleteinek hatására megszülettek az első ásványvíz-összeírások, elemzések, a 18. század második felétől fellendülő természettudományos kutatások pedig lehetőséget biztosítottak a gyógyvizek alapos leírására, így az addig csodás gyógyulások tudományos magyarázatokat is nyertek.⁴

A 19. század mozgalmas évtizedei során az orvoslás módszertanában is számos változás következett be: az ekkor babonaként, kuruzslásként számon tartott, a parasztság körében jellemző népi gyógyászati módszerek, és az egyetemen oktatótt orvoslás mellett, népszerűvé vált egy harmadik minta – a korabeli szóhasználattal élve, *természetes gyógy mód, természetgyógyászat* –, amely egyre több követőre talált a városi polgárság körében.⁵ Olyan eljárások tartoztak e megnevezések körébe, amelyek sem a népi gyógyászat,

4 Mária Terézia 1762. december 29-én kiadott rendeletében előírta a Habsburg Birodalom területén található ásványvizek vizsgálatát, támogatta azok kereskedelmi forgalmát. 1763-as rendeletében utasította a Helytartótanácsot a magyarországi ásványvizek összeírására. Ez év január 17-én a Helytartótanács közzétette utasította a vármegyéket arra, hogy tisztí orvosaik tanulmányozzák a megyék területén lévő ásványvizeket és készítsenek róluk jelentést. II. József 1784-es rendeletében már importvámmal védte a hazai palackozott gyógyvizeket, 1785-ben elrendelte az ország ásványvizeinek vizsgálatát (Polónyi 1891: 37, Demkó 1894: 512, Szőkefalvi-Nagy 1962, Kapronczay összeáll. 2008: 20).

5 Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutista nézetei, törvényei az orvosi oktatás intézményes kereteit is megteremtették. Rendeleteik hatására kialakult a gyógyítási módszertan hierarchiája. Megjelent az a mérce, amelyhez képest meghúzták a határt a kuruzslás és a babona, valamint az egyetemi keretek között elismert gyógymódok között. A hivatalos (egyetemi keretek között oktatott) orvoslás és a népi gyakorlat különválása már a 18. században megtörtént. Ekkor a két terület közötti vita még folyamatos volt, hiszen az egyetemi módszerek szellemi hátterében a népi gyakorlatok képviselői kuruzslónak minősültek. A két terület között áthidalhatatlan szakadék alakult ki. A 18. századi Angliához, Franciaországhoz hasonlóan a Habsburg

sem a hivatalos orvoslás keretei közé nem sorolhatók, így önálló kategóriaként érdemes kezelnünk azokat. A polgárosodás folyamata, az új típusú betegségkezelés igénye, az egészséges, szép, erős test megőrzésének vágya teremtette meg hazánkban is azt a légkört, amely kedvezőnek bizonyult a természetes gyógymódok terjedéséhez.⁶ A 19. század történetében, az 1830-as évektől kezdődött el a természetes gyógymódok első virágzásának időszaka, amely kedvező feltételeket teremtett a *vízgyógymódok* népszerűvé válásához.⁷ Főleg a Vinzenz Prießnitz⁸ és Sebastian Kneipp⁹ nevéhez kapcsolódó hidegvíz-kezelés fölkarolása történt meg. A hazai balneológia ügyének több pártfogója akadt, akik támogatták a fürdők modernizálását is. A vízgyógyimód hatékonyságának vizsgálatát egyre több orvos választotta doktori értekezése témajaként. 1848-ban kezdeményezések történtek arra, hogy a pesti egyetemen is bevezessék a balneológia oktatását, de ez akkor még nem valósult meg. 1868-ban útjára indult az első balneológiai

Birodalomban is megindult a medikalizáció mint az állami ellenőrzés új formája (Kósa 1998: 301–307, Deáky 2002).

- 6 A 19. században lejátszódó orvosló módszerek reformja azonban nem volt egyedülálló hazai jelenség, hiszen Németországban, Angliában, Franciaországban hasonló változások zajlottak. A természetes gyógymódok hazai terjesztői sokszor külföldi útjaik során kerültek kapcsolatba az új gyógymódokkal, amelyeket az itthoni igényeknek megfelelően kezdtek el alkalmazni. A nálunk elterjedt megnevezés és a terminológia éppúgy rokonságot mutat az európai társával, mint a gyógyítás mögötti filozófia. A 18. század végi német orvostudományban – Rousseau, Wolff filozófiájának hatására – is megjelent a *naturheilkunde* (természetgyógyászat) fogalma, amely minden olyan gyógymódot magába foglalt, amely nem mesterséges eljárással, vagy gyógyszerek alkalmazásával gyógyított. A *naturopathie* elnevezés szintén egy német származású orvostól, Johann H. Scheeltől származott, aki később a New York-i vízgyógyászati szanatóriumában gyógyította betegeit. Az angol terminológiában, a korszak gyógyító reformjainak közös megnevezésére a *natural therapy*, *natural health treatments* terjedt el (Magyar 2004: 123).
- 7 A korszak természetgyógyászati módszerei közül négy emelkedik ki, amelyekre a későbbi évtizedek során felbukkanó természetgyógyászati eljárások alapjaiként is tekinthetünk: a vízgyógymódok (Bencze 1959, Bugyi 1977, Csoma 2002, Koltay 2004: 62–63), a homeopátia (Antall 1964, 1969; Kóczian–Kölnei 2003: 23–24), a *mesmerizmus* (Hardi 1959, Mund 2007, Kölnei 2006) mellett feltűntek az életreformer irányzatok is. Gondoljunk például a *brownizmus* módszerére, amely az izmok ingerelhetőségének elméletén alapult, de ebből indul ki Rasori *elleninger-rendszere* is. A *broussaisizmus* képviselői pedig a kívülről jövő káros ingereket tartották ekkor a betegség okának. Továbbá Broussais betegségkezeléshez elengedhetetlen volt a pióca alkalmazása is, de a szőlő jótékony hatásán alapuló gyógykezelések is népszerűek voltak (Kölnei 2006). A természetes gyógymódok képviselői nem tekinthetők laikus gyógyítóknak, hiszen orvosi tanulmányokat folytattak, mint például a homeopátia kitalálója, Samuel Hahnemann. A természetes gyógymódok képviselőinek gyógyhatású szereit sok esetben a népi orvoslásban is ismertek voltak, de megkülönböztette őket orvosi képzettségük, diplomájuk, és az a szándékuk, hogy az orvostársadalmon belül is elismertessék tanaikat (Deáky 2002: 19).
- 8 Vinzenz Prießnitz (1799–1851) sziléziai parasztember az általa alapított gräfenbergi fürdőintézetben kúraszerűen alkalmazta a vízgyógymódot 1826-tól. Az intézet és a kúra népszerűségét a sajtó is támogatta, a rendszeres cikkeknek köszönhetően sokat lehetett tudni Prießnitz módszeréről. Ismertségének a híret növelhette az is, hogy olyan híres magyarok, mint Wesselényi Miklós báró, a reformkori költő Tompa Mihály és Jókai Mór is kezeltették bajaikat Prießnitz intézetében. Jókai még a Kárpáthy Zoltán című regényében is megemlíttette az gräfenbergi intézetet (Bugyi 1977: 89, Kósa 1999: 22–23).
- 9 Sebastian Kneipp (1821–1897) katolikus plébános vízgyógymódjáról szóló könyveit magyar nyelvre is lefordították. Az egyik kiadás előszavát Habsburg József főherceg írta, aki a Kneipp-kúra gyógyító erejéről számolt be. A módszer népszerűségét és hazai keretek között történő elfogadását jelzi, hogy 1893-ban, Budapesten megalakult az Országos Magyar Kneipp Egyesület, majd önálló sajtója, a *Kneipp Újság* 1899-től jelent meg (Kósa 1999: 25).

szaklap, a *Fürdői Lapok* azzal a szándékkal, hogy felkeltse a gyógyfürdők iránti érdeklődést.¹⁰ A fürdők helyzetével az 1876-ban kiadott közegészségügyi törvény is foglalkozott.¹¹ Folytatódott tehát egy olyan folyamat, amely a fürdők működési feltételeit állami keretek között kívánta biztosítani, és felvállalta a küzdelmet a fürdőkúra elismertetéséért. A fürdőorvosok működését – minden kezdeményezés ellenére – még a 19. század második felében sem tartották önálló szakterületnek a korszak orvosai, csupán mester-ségként tekintettek rá. A fürdőhelyeken gyakran előfordult, hogy az orvos helyett borbélyok, fürdőmesterek, felcserek, seborvosok, sebészek álltak a vendégek rendelkezésére.¹² A korszakban megjelent fürdőismertetőkből alapos leírásokat közöltek a vizek kémiai összetételéről, vegyi jellemzőikről, így felhívták a figyelmet a tudományosan alátámasztható gyógyhatások jelenlétére.¹³ Ugyanezt a módszert követték a *Vasárnapi Újság* című folyóirat fürdőkről írt cikkeiben is, amellyel egyértelműen a polgári rétegek érdeklődését akarták felkelteni.¹⁴

A VALLÁSOSSÁG MEGNYILVÁNULÁSA A FÜRDŐKBEN

Minden tudományos eredmény, a vizekre irányuló kémiai elemzések dacára, a 19–20. század fordulóján létező fürdők világát a vallásos elemek többféle megnyilvánulása hatotta át: sok esetben összekeveredett egymással a tételes hit és a természet iránti rajongás, de felbukkantak a néphit és a népi vallásosság formái is. Herkulesfürdőn példá-

10 A *Fürdői Lapok*nak 1868-ban Chyzer Kornél (1836–1909) bártfai fürdőorvos, Orzovenszky Károly (1815–1876) balatonfüredi balneológus és Felletár Emil (1843–1917) gyógyszerész-vegyész szerkesztésében, tizenkilenc száma jelent meg. Ezt követően csak öt év múlva, 1873-ban sikerült a *Fürdői Lapok*nak tizenhárom, 1894-ben pedig két számát kiadni. A fürdőüggyel kapcsolatos lapok alapítása folyamatosan napirenden volt, amelyet az a tény is bizonyít, hogy 1863-tól a második világháborúig 20 fürdőlapot alapítottak (Jobst 1995: 2065).

11 Forrás: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600014.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XIV.+t%C3%B6rv%C3%A9ny+cikk&referer=1000ev; utolsó letöltés: 2019. febr. 24.>

12 Egy-egy fürdő népszerűségéhez a fürdőorvos személye is hozzájárult. Többségük csak a fővárosban működött fürdőorvosként, az év többi részében a lakhelyén rendelt (Kósa 1999: 26). Pártos Sándor Herkules-fürdőről szóló leírásában részletesen kijelölte a fürdőorvos feladatait. Külön kiemelte az orvos és a beteg együttműködését, és a fürdőszolgák feladataira is kitért. Hangsúlyozta, hogy a fürdőszolgák nem változtathatják meg az orvos által elrendelt kezelést (Pártos 1904: 94–95).

13 Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Történeti Dokumentációs Irattanyaga XI/2/A-B (továbbiakban MNM SOM XI/2/A vagy MNM SOM XI/2/B és leltári szám); MNM SOM XI/2/A 71.35.2; 77.262.1; 77.271.3; 84.35.1; XI/2/B 77.271.4. A források felkutatásában nyújtott segítségükért köszönet illeti Nagy Anitát és Dr. Szabó Katalint.

14 A teljesség igénye nélkül lásd: *Vasárnapi Újság* (1859) VI. évf. 21. sz. 246.; VI. évf. 25. sz. 294; VI. évf. 27. sz. 319; VI. évf. 28. sz. 332–333; VI. évf. 31. sz. 367; VI. évf. 32. sz. 375–378. (1860) VII. évf. 22. sz. 256; (1863) X. évf. 24. sz. 212–213; (1892) XXXIV. évf. 18. sz. 319; (1895) XL. évf. 26. sz. 421–423. Feltűnő, hogy a folyóiratban a fürdő szezon kezdete előtt megnőtt a fürdőkről szóló cikkek száma.

ul az 1900-as évek elején, a népfürdő mellett sziklába vájt domborműszerű, római kori Herkules-szobor azért került erősen sérült állapotba, mert a környék lakói a kút vizét a szobornak a fájós testrészeiknek megfelelő helyéről lekaptart porral keverve itták (Pártos 1904: 86).

A korszakban több fürdőhelyen találkozhattak – a búcsújáráshelyekhez hasonlóan – különleges gyógyulásokhoz kapcsolódó tárgyi emlékekkel is.¹⁵ A Harkány fürdőben meggyógyultak mankóit a közelben lévő máriagyüdi templomban őrizték meg, Pöstyennek pedig a mankómúzeum vált egyik látványosságává.¹⁶

A korszakban egymás mellett élő racionalis és transzcendens, szent és profán kettős-ségére, a templomépítések mögött meghúzódó okokra utalt Russay Gábor Lajos (1854–1917) a *Szobránc gyógyfürdő*ről szóló, 1902-ben megjelent írásában. Gondolatait érdemes hosszabban idéznünk, mert kirajzolódik belőle a természettudományok jelentősége iránt elkötelezett orvos és a csodás gyógyulások történetéhez szkeptikusan viszonyuló értelmiségi alakja: „[k]ülönös, hogy a hitélet s az Istenhez való fordulás még az egykor legmakacsabb istentagadónál is mennyire kifejlődik, ha az igazán szenved testileg; ez a hit vezette a fürdőtelepeket arra, hogy manapság alig van fürdő, hol egy kis imaházat ne találnák s ez jól is van így; így kell lenni, az Istenhez való hit, bizalom boldogít, úgy a testi, mint a lelki fájdalmak a hosszú szenvedés magányos óráiban Istenhez emelkedve enyhülnek; ne profanizáljuk soha a szenvedőt hitében, sőt adjuk meg a módját, lehetőségét, hogy hitéletüket gyakorolhassák. A köznép a gyógyvízben nem a vegyértékek gyógyító hatását, nem a természetfeletti erőt képzele benne elrejtve, csodát vár, hitéletével kapcsolatba hozza, Isten újját látja, vad szenvedélyét otthon hagyja, kivetkőzik belőle, alázatos lesz. A nép a csoda-, a természetfölötti dolgok iránt igen fogékony, csodahelynek tartja a fürdőt, pedig nem az; mennél okszerűbben van a telep kezelve, csodahire ezeknél annál nagyobb; hányszor, de hányszor hallottam intelligens embertől: ha nem lett volna x. fürdő, rég kint vagyok a temetőben. Persze, hogy úgy van, de azt gyarló eszeddel nem vagy képes felfogni, hogy az okszerű tanácsadás, az okszerű kezelés ott, a mely tudományos alapon igyekszik, mentett meg téged [sic!]” (Russay 1902: 139–140).

Talán a csodás gyógyulások történetei, esetleg a hitbuzgóság, de sokkal inkább a tőke irthon tartása mögött meghúzódó üzleti szempont lehetett az oka annak, hogy a gyógyintézetek vezetői támogatták a kápolnák, templomok építését. Tulajdonosaik felismerték, hogy a külföldi gyógyintézetekben megtapasztalt színvonalhoz a templomok

15 A búcsújáráshelyeket a tárgyi emlékek, és csodás gyógyulások tekintetében említem meg párhuzamként. Egyetérték Kósa Lászlónak azzal a megállapításával, hogy a búcsújáráshelyek látogatói elsősorban Isten segítségét remélték egy-egy kegyhely szentkútja körül, ezzel szemben a fürdők vendégei a természetfőlől várták a gyógyulást, amelyet tarthattak Isten ajándékának is (Kósa 1999: 16). Vajkai Aurél a katolikus búcsújáráshelyek szentkútjaihoz kapcsolódó csodás esetek, és a fürdőkről keringő különleges gyógyulási történetek között vélt párhuzamot (Vajkai 1955: 78). Russay Gábor Lajos a Szobránc gyógyfürdő mellett megtalálható forrásokhoz vándorlók csoportját hozta párhuzamba a búcsújáráshelyekre vándorlókkal (Russay 1902: 140–141).

16 A mankómúzeum egy gyógyteremben elhelyezett üvegszekrény volt, amelyben a fürdőből gyógyulva távozók helyezték el botjaikat, mankóikat, meghagyva ezzel a sikeres gyógyulás tárgyi emlékeként. Pöstyény fürdő bérlője, Winter Lajos, 1894-ben azzal bizta meg Heyer Artur grafikus, hogy a fürdőismertetőbe egy olyan ábrát rajzoljon, amely legjobban összefoglalja Pöstyény gyógyerejét. Így készült el a mankóját térdén kettétörő férfi ábrája, amely Pöstyén címerévé vált (Kósa 1999: 15). Az ábra alapján az 1930-as években elkészült a Mankótörő szobra is (Winter 1997: 12).

jelenléte, a zavartalan vallásos élet biztosítása is hozzátartozott.¹⁷ Winter Lajos (1870–1968), a már korábban említett Pöstyén fürdő tulajdonosa visszaemlékezésében fejtette ki a templomépítések motivációit: „[s]zerettem volna, ha a beteg azt tapasztalja, hogy nemcsak a pénz érdekel, hanem egész lelkemmel óhajtom a javulását. A testi szükségletek mellett nagyon fontos a lelki táplálék. A vendégek zöme vallásos volt, akik a fürdő jó hatását isteni adománynak tekintették, amiért hálát adtak a Teremtőnek. Ebből kiindulva szerettem volna mindhárom vallásnak (katolikus, protestáns, izraelita) ott-hont teremteni. [...] A betegek hálája az én lelkem számára is nyugalmat hozott” (Winter 1997: 12).

Tekintettel a fürdőzők igényeire, a 19. század második felében kiadott fürdőkalauzok felekezeti megoszlás szerint jelölték meg az istentiszteleti alkalmakat. Szontagh Miklós (1843–1899) Korytnicza gyógy- és fürdőhelyről írt, 1873-ban kiadott könyvéből kiderül, hogy „[a]z ajtatoskodók lelki épüléséről is van gondoskodva, s a csinosan berendezett Andráskápolnában Korytniczán csak nem minden időben képviselt lelki atyák rendes vasárnapi isteni tiszteletet tartanak” (Szontagh 1873: 71, Ormay é. n.: 50). A bártfai gyógy- és fürdőhelyen az fürdőidény alatt minden nap 9 órakor tartottak misét a római katolikus fürdői templomban (MNM SOM XI/2/A 77.271.3). Ha egy fürdőtelep nem rendelkezett önálló templommal vagy kápolnával, a fürdőkalauzokban a legközelebbi istentiszteleti alkalmakat is jelölték. Bikszád gyógyfürdő látogatói a szomszédos Szent Bazil rendű görögkatolikus templomban vehettek részt istentiszteleti alkalmon minden nap. Vrabély Máthé házfőnök vásár- és ünnepnapokon a hívek utaztatásában is segítséget nyújtott (MNM SOM XI/2/A 77.271.3). Buziásfürdő római katolikus, görög keleti és izraelita látogatói számára is biztosította hitéletük zavartalan gyakorlását (MNM SOM XI/2/A 84.35.1). A bemutatott néhány példa is illusztrálja azt, hogy a fürdőhelyek istentiszteleti alkalmai igyekeztek figyelembe venni a Monarchia változatos felekezeti viszonyait. A fürdőhelyi templomok nem voltak önálló parókiák vagy plébániák, több közülük nem is tartozott egyik parókiához vagy plébániához sem. Legtöbbször arra számítottak, hogy vendégek között mindig akad majd pap, aki a templomban misézik (Kósa 1999: 154).

A vizsgált nyomtatványokból kitűnik, hogy a fürdőintézetekhez a szálláshelyek kényelmes kialakítása, a nagyszámú kiszolgálószemélyzet biztosítása, kávézók, társalgók, színi előadások, bazársorok biztosítása mellett hozzátartozott az imaházak, templomok építése is. A fürdőkben töltött nyári időszakban azonban különleges vallási élet alakult ki. A templomépítések, a rendszeres istentiszteleti alkalmak ellenére az egyházi személyek nehezményezték, hogy a nyaralók sokszor megfeledeztek az istentiszteleti alkalmakról, a mise helyett szórakozással töltötték az időt (Schleicher 2007: 414). A nyaralás idejének különleges állapota a vallásosság megélésének is sajátos színezetet adott, amelynek megismerése a fürdőkultúra irányából vizsgálva is látható.

17 A híres német fürdővárosban, Karlsbadban a 19. század évtizedeiben a barokk katolikus plébániatemplom mellett felépült a protestáns, az izraelita, az orosz ortodox, majd az anglikán templom. Felosztották a felekezetek istentiszteleti alkalmait is, így katolikusok és izraeliták naponta, a protestánsok minden vasárnap, az ortodoxok szombaton és vasárnap vehettek részt istentiszteleti alkalmakon. A csehországi Marienbad friss levegőjét élvező látogatók a katolikus, a protestáns, az izraelita, az anglikán és az ortodox miséken vehettek részt (Kósa 1999: 154).

SZAKIRODALOM

- Antall József
1964 A homeopátia tegnap és ma. *Természettudományi Közlöny* 11. 518–520.
1969 Homoeopathy and Medical Education in Hungary. *Orvostörténeti Közlemények.* (51–53) 99–114.
- Bencze József
1959 A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről és gőzölésről. *Orvostörténeti Közlemények.* (12) 5–45.
- Benczúr Gyula
1938 *A fürdés története.* Kis Akadémia Kiadó, Budapest.
- Bugyi Balázs
1977 Priessnitz-féle hidegvízkezelés korai hazai története *Orvostörténeti Közlemények.* (81) 89–95.
- Csoma Borbála
2002 Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben. Egy csehországi fürdő mindennapjai magyar szemmel. *Korall.* (7–8) 78–95.
- Deáky Zita
2002 *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Demkó Kálmán
1894 *A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig.* Dobrowsky és Franke, Budapest.
- Hardi István
1959 A psychotherapia fejlődéstörténete. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei.* (13) 161–178.
- Jobst Ágnes
1995 Fürdői Lapok – a balneológia szolgálatában. *Orvosi Hetilap* CXXXVI. (38) 2064–2067.
- Kapronczay Károly (összeáll.)
2008 *A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom.* Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet–Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár, Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.
- Koltay Erika
2004 History of Alternative Medicine in Hungary in 19th and Early 20th Century. *Orvostörténeti Közlemények.* (188–189) 57–68.
- Kóczián Mária – Kölnei Livia
2003 *Homeopátia Magyarországon 1820–1990.* Noran Kiadó, Budapest.
- Kósá László
1998 A polgári társadalom korának művelődése. (A XVIII. század végétől, 1920-ig.) In: *Uő: Magyar művelődéstörténet.* Osiris Kiadó, Budapest, 258–331.
1999 *Fürdőélet a Monarchiában.* Holnap Kiadó, Budapest.
- Kölnei Livia
2006 Az alternatív orvoslás kezdetei Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények.* (196–197) 35–77.
- Magyar László András
2004 A testszemlélet 19. századi változásainak tudományos háttere. In: Imre Györgyi (szerk.): *A modell. Női akt a 19. századi magyar művészetben.* Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 115–123.
- Mund Katalin
2007 Hol húzódnak a tudományosság határai? In: Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás.* Balassi Kiadó, Budapest, 29–48.
- Schleicher Vera
2007 Hívő nyaralók, nyaraló hívek. Fürdőtelepi templomok és kápolnák a Balaton-parton I. In: S. Lackovits Emőke – Szöcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön 2005. szeptember.* Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 405–418.

Szőkefalvi-Nagy Zoltán

1962 Magyarországi gyógyvízvizsgálatok a XVIII. században. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* (25) 162–182.

Vajkai Aurél

1955 Parasztfürdőhelyek. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. (1) 76–106.

Vámosy Zoltán

1897 A régi magyar fürdői élet. *Nemzetközi Fürdő-Lapok* II. (36) 1–3.

1898 A fürdőügy fejlődése és a régi fürdőélet Magyarországon. *Egészség* XXII. (4. füzet) Budapest, 125–136.

Várkonyi Gábor

1993 Hévízek és fürdők a 17. századi Magyarországon. In: Kósa László – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz Kiadó, Budapest, 105–121.

Vida Mária

1992 *Spas in Hungary in Ancient Times and Today*. Semmelweis Kiadó, Budapest.

FORRÁSOK

Ormay József

é. n. *Korytnicza gyógy-és fürdőhely*. Czettel és Deutsch, Budapest.

Pártos Sándor

1904 *Herkulesfürdő és gyógyforrásai. Kalauz orvosok és fürdővendégek részére*. Pallas Nyomda, Budapest.

Polónyi Károly

1891 *Rozsnyó. Klimatikus gyógyhely*. Kovács Mihály Könyvnyomdája, Budapest.

Russay Gábor Lajos

1902 *Szobráncz gyógyfürdő. A fürdő története, leírása, javallatai*. Lévai Nyomda, Ungvár.

Szontagh Miklós

1873 *Korytnicza gyógy- s fürdőhely egyedirati vázlata orvosok, természettudósok és fürdővendégek számára*. Khór–Wein Nyomda, Budapest.

Winter Lajos

1997 *A mankótörő. Egy kapitalista önvallomása*. Méry Ratio, Somorja.

Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Történeti Dokumentációs Iratanyaga

(MNM SOM XI/2/A; MNM SOM XI/2/B)

MNM SOM XI/2/A 71.35.2.

MNM SOM XI/2/A 77.262.1.

MNM SOM XI/ 2/A 77.271.3.

MNM SOM XI/2/A 84.35.1.

MNM SOM XI/2/A 77.271.3.

MNM SOM XI/2/B 77.271.4.

VINDECAREA (ȘI) CU AJUTORUL CREDINȚEI

Lucrarea prezintă modul în care conducătorii băilor din Austro-Ungaria au asigurat cetățenilor posibilitatea trăirii credinței, a religiei la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Autoarea a luat în considerare faptul că pentru cei din secolul al XIX-lea vizitarea stațiunilor balneoclimaterice nu a însemnat doar acte de igienă și tratament, ci a apărut necesitatea petrecerii timpului liber. Această perioadă de timp specială, total diferită de cursul vieții de zi cu zi, totodată a influențat religiozitatea, practicile religioase ale oamenilor. Prima parte a lucrării însumează formarea balneologiei reglementate de stat, respectiv măsurile luate în această privință. Apoi prezintă trăirea credinței prin diferite exemple.

THE HEALING AND CURING POWER OF FAITH

The purpose of this paper is to present how the leaders of the bath institutions around the territory of Austria-Hungary provided the opportunity for the citizens to live their religious life at the end of 19th at the beginning of the 20th century. The research concentrates on the thesis that the bathing for citizens of the 19th century was not efficiently healing, but also a particular need for leisure time. This unique period which was separated from daily life and had specific time also influenced the religiousness of the people and affected their religious life. The author takes into consideration how the natural therapies became more and more popular highlighted the bath culture while reflecting on social, historical and medical changes.

